

Jan Dominik Bogataj

Consensus Patrum kot temelj za reševanje vprašanja *Filioque* Od *Pisma Marinu* Maksima Spoznavalca do *Notule* Roberta Grossetesta

Consensus Patrum as the Basis for Solving the Filioque Question

From the Letter to Marinus by Maximus the Confessor to the Notula by Robert Grosseteste

Povzetek: Klasično patristično, trinitarično in ekumensko teološko vprašanje glede izhajanja Svetega Duha, t. i. vprašanje *Filioque*, pomeni izziv za današnjo teologijo: kako misliti edinost v različnosti, saj glede skrivnosti notranjega življenja Trojice ne moremo nikoli z gotovostjo doseči jasnosti. Maksim Spoznavalec s svojim delom *Pismo Marinu* ter Robert Grosseteste s svojo *Notulo* predstavljata dva izvirna primera odkrivanja soglasja cerkvenih očetov glede *Filioque*. Maksim lucidno uvidi distinkcijo med grškima pojmomoma *ἐκπορεύεσθαι* in *προϊέναι* ter s tem poda izviren hermenevtični ključ. Grosseteste pa s svojo dialektično metodo vzbuja prepričanje o temeljnem soglasju očetov. T. i. *consensus Patrum* se tako pokaže onkraj jezikoslovnih in formalnih razlik ter pomeni globinski uvid v delo Svetega Duha.

Ključne besede: consensus Patrum, *Filioque*, *proienai*, *ekporeuesthai*, *procedere*, ekumenizem, Maksim Spoznavalec, Robert Grosseteste

Summary: *The classical patristic, trinitarian and ecumenical theological question about proceeding of the Holy Spirit, the Filioque question, represents a challenge for the contemporary theology: how to think unity inside diversity. It deals with the mystery of inner life in the Trinity, which is never completely clear. Maximus the Confessor in his Letter to Marinus and Robert Grosseteste with his Notula represent two original approaches of revealing the consensus among the Church Fathers about Filioque. Maximus lucidly comprehends the distinction between Greek concepts ἐκπορεύεσθαι and προϊέναι and so proposes a unique hermeneutical key. On the other hand, the dialectical method of Grosseteste creates a conviction about a profound consensus among the Church Fathers. Consensus Patrum reveals itself beyond linguistic and formal distinctions and signifies a deep insight into the work of the Holy Spirit.*

Key words: *consensus Patrum, Filioque, proienai, ekporeuesthai, procedere, ecumenism, Maximus the Confessor, Robert Grosseteste*

Uvod

Notoričnega in klasičnega vprašanja glede *Filioque* na področju ekumenskega dialoga ne moremo razumeti, kaj šele reševati, brez temeljitega poznavanja zgodovine in razvoja teologije, ki ima svoje izvore že v prvih stoletjih krščanstva (Habets 2015). Zato je potrebno iti *ad fontes* patrističnega bogastva organske misli, ki dovoljuje in vključuje drugačnost, a v sebi nosi globok zaklad edinosti; *ad fontes* cerkvenih očetov, ki sestavljajo *depositum fidei*. Tam se nam odkriva presenetljiva edinost tudi glede vprašanja izhajanja Sveta Duha, ki že stoletja močno vznemirja teologe.

V tej študiji želim pokazati, kako sta dva popolnoma različna avtorja, iz različnih obdobj in kultur – Maksim Spoznavalec in Robert Grosseteste –, izrazila podobno ugotovitev: cerkveni očetje predstavljajo soglasje v nauku tudi glede *Filioque*. Maksimovo delo na področju ekumenske in trinitarične teologije imajo nekateri avtorji celo za višek uvida v to soglasje očetov ter za najboljši primer odgovora na današnje soočanje in premoščanje vprašanja *Filioque*. (Siecieski 2005; 2007; 2010; Allen 2015) Na drugi strani pa odkrivamo zelo podoben uvid v delu Roberta Grossetesta, ki nekaj stoletij kasneje zatrdi enako, vendar z drugačno metodo in pristopom (McEvoy 1975).

To soglasje ni le golo posnemanje in povzemanje misli izpred stoletij oz. irenično sintetiziranje in shematiziranje različnih besedil. G. Florovski pravi, da je za neopatristično sintezo potrebna t. i. ustvarjalna vrnitev, ki združuje patristična besedila s sodobnim razvojem misli in razumevanja. Zato naša naloga ni le povzemanje oz. polaganje naših rešitev v usta cerkvenih očetov, temveč pravi, da je »le *consensus Patrum* obvezujoč. Avtoriteta očetov pa ni *dictatus papae*. Očetje so le vodiči in priče, nič več. Avtoriteta je njihov pogled, ne strogo njihove besede.« (Sauvé 2010, 70) Potrebno je torej doumeti *sensus* njihove misli, jo postaviti v *con-textus*, da bi lahko odkrili pravi *consensus*.

Vprašanje si tako zastavljamo z dveh strani, saj vsaka po svoje vpliva na drugo; po eni strani prevprašujemo teoretsko vlogo avtoritete cerkvenih očetov ter nasploh vprašanje obstoja njihovega soglasja v nauku, po drugi strani pa se bomo dotaknili tudi same vsebine trinitarične in ekumenske teologije, katere osrednje odprto vprašanje še vedno ostaja *Filioque*.

1. *Unanimus consensus Patrum*

V prvih stoletjih krščanstva se je hkrati z avtoriteto sinodalnosti oblikovala tudi avtoriteta cerkvenih očetov na področju teologije. Koncilski očetje ter razlagalci, škofje in teologi, ki so sestavljali *communio fidei*, so postali teološke avtoritete. Sčasoma se je na svetopisemskih temeljih iz razumevanja apostolskega učenja v Cerkvi razvilo t. i. enodušno soglasje očetov (*unanimus consensus Patrum*).

Vincencij iz Lérinsa je že v 5. stoletju postavil tri kriterije za katoliškost nauka: »V Katoliški cerkvi je potrebno z vso pazljivostjo ohranjati to, kar *povsod, vedno in vsi verujejo*. To je namreč resnično katoliško, kot že samo ime in pomen nakazujeta, saj vse zaobjema v celoti. Tega načela se moramo docela držati, če sledimo splošnosti, starodavnosti, soglasju.« (*Commonitorium* 2.6)¹

Prava vera je torej tisto, kar »povsod, vedno in vsi verujejo«. To pa pomeni, da je med verujočimi določeno soglasje. Avguštin uporabi izraz *consensus omnium fidelium*, ki poudarja prav vlogo verujočih, nekakšen *sensus fidelium*, kot ga imenuje drugi vatikanski koncil (LG 12). Poudarek je torej na skupnem čutu, na soglasju združenih v eni veri.

Kasneje se znotraj cerkvenega učiteljstva izoblikuje formulacija *unanimus consensus Patrum*, ki se uporablja v prvi vrsti za soglasje glede interpretacije Svetega pisma ter iz tega izhajajočega nauka in teološkega učenja. Omembo tega izraza najdemo v več dokumentih cerkvenega učiteljstva; v drugem odloku četrtega zasedanja tridentinskega koncila² ter na prvem vatikanskem koncilu.³ Drugi vatikanski koncil sicer ne

¹ »In ipsa item catholica ecclesia magnopere curandum est ut id teneamus *quod ubique, quod semper, quod ab omnibus creditum est*; hoc est etenim vere proprieque catholicum quod ipsa vis nominis ratioque declarat quae omnia fere universaliter comprehendit. Sed hoc ita demum fiet si sequamur universitatem antiquitatem consensionem.«

² DS 1507: »Pretere ad coercenda petulantia ingenia decernit, ut nemo, suae prudentia innixus, in rebus fidei et morum ad aedificationem doctrinae Christianae pertinentium, Sacram Scripturam ad suos sensus contorquens, contra eum sensum, quem tenuit et tenet sancta mater Ecclesia, cuius est iudicare de vero sensu et interpretatione Scripturarum Sanctarum, aut etiam contra *unanimum consensum Patrum*, ipsam Scripturam Sacram interpretari audeat, etiamsi huiusmodi interpretationes nullo umquam tempore in lucem edendae forent.«

³ DS 3007: »Quoniam vero, quae sancta Tridentina Synodus de interpretatione divinae Scripturae ad coercenda petulantia ingenia salubriter decrevit, a quibusdam

uporabi istega izraza, vendar v odloku o duhovniški vzgoji spodbudi prav tako k odkrivanju cerkvenih očetov Vzhoda in Zahoda.

»Dogmatična teologija naj bo tako urejena, da se najprej navajajo biblične misli, potem *delež vzhodnih in zahodnih očetov pri zvestem podajanju in razlaganju posameznih razodeti resnic*, nato pa naj se razloži še nadaljnja zgodovina dogme z upoštevanjem njenega odnosa do splošno cerkvene zgodovine.« (DV 16)⁴

Koncipiranje določila *consensus Patrum* in določanje vloge patrističnih avtoritet je znotraj Katoliške cerkve zaznamovano s tremi osnovnimi značilnostmi (Radcliff 2013, 12–19). Najprej (*a*) je soglasje pojmovano numerično, kvantitativno. Posamezni cerkveni oče se sicer lahko v določenem primeru moti, vendar pa so, vzeti kot celota, avtoritativni in celo nezmotljivi (Quantin 1996, 960). Nadalje (*b*) je katoliško pojmovanje soglasja očetov ključno zaznamovano z Avguštinom, ki je nekako cerkveni oče *par excellence*. Kasneje pa je sholastika postavila še en filter do cerkvenih očetov, saj jih je gledala in interpretirala bolj ali manj skozi dela Tomaža Akvinskega. Katoliška teologija (*c*) pa gleda na soglasje tudi kot na stalen razvoj. Zlasti v 20. stol.⁵ se je dogodil napredek osvoboditve iz ozke sholastične miselnosti, ko se je vsa tradicija začela razumevati kontekstualno in zgodovinsko, kar je pomenilo širše razumevanje *consensus-a*.

Tako globlje razumljen *consensus Patrum*, ki je sad poglobljenega študija cerkvenih očetov, predstavlja osnovo za pravo vero (*regula fidei, theologia in oratione recta*), pa tudi za iskanje skupnih temeljev z drugimi krščanskimi skupnostmi in premoščanje razlik. Poti in metodologije do tega

hominibus prave exponuntur, Nos idem decretum renovantes hanc illius mentem esse declaramus, ut in rebus fidei et morum ad aedificationem doctrinae christianae pertinentium is pro vero sensu sacrae Scripturae habendus sit, quem tenuit ac tenet sancta mater Ecclesia, cujus est judicare de vero sensu et interpretatione Scripturarum sanctarum; atque ideo nemini licere contra hunc sensum aut etiam contra *unanimum consensum Patrum* ipsam Scripturam sacram interpretari.«

⁴ »Theologia dogmatica ita disponatur ut ipsa themata biblica primum proponantur; quid *Patres Ecclesiae Orientis et Occidentis ad singulas Revelationis veritates fideliter transmittendas et enucleandas contulerint* necnon ulterior dogmatis historia – considerata quoque ipsius relatione ad generalem Ecclesiae historiam – alumnis aperiat.«

⁵ Prim. *Nouvelle Théologie* itd.

soglasja pa so zelo različne. Dva primera – Maksim Spoznavalec in Robert Grosseteste – predstavljata morda diametralno različna pristopa, a vendar oba odkrivata presenetljivo enako soglasje cerkvenih očetov.

2. Maksim Spoznavalec

Poseben pečat graditelja mostov med zahodnim in vzhodnim delom krščanstva je pustil bizantinski menih in velik teolog sv. Maksim Spoznavalec (580–662). Kot odličen poznavalec cerkvenih očetov, saj je bil verjetno največji teolog svojega časa na Vzhodu, je skušal kot erudit povezovati dve različni tradiciji. S svojim življenjem in spisi je prav v zadnjih desetletjih⁶ ponovno postal konstanten izziv tudi za zahodno, kot je že ves čas za pravoslavno teologijo. Poseben ekumenski pomen ima njegova misel za prevpraševanje vloge papeža ter za področje trinitarične teologije glede vprašanja *filioque* (Allen 2015, 548).

2.1 Patristično ozadje Maksimove trinitarične teologije

Hermenevtično ozadje njegove teološke misli o Trojici moramo iskati v zavedanju, da so njegovi naslovniki poznali trinitarično vero koncilov in velikih očetov (Bazilij Veliki, Gregor Nazianski, Ciril Aleksandrijski) in zato pri njem ne najdemo dogmatičnih traktatov, kot so npr. *De Deo uno*, *De Deo trino*, *De Trinitate*. Ni imel potrebe po metafizičnih spekulacijah in prav zato moramo njegova dela brati v luči njegovega temeljnega teološkega programa: poboženje (θέωσις) človeštva v Kristusu. Bolj kot na razumevanje notranjega življenja Trojice se Maksim osredotoča na kristjanovo deleženje Božjega življenja, ki se je razodelo, ko je Beseda postala meso oz. z njegovimi besedami: »Z utelešenjem nas Božja beseda uči teologije.« (*Opuscula exegetica duo*, CCG 23,32)⁷ Ostaja trdno utemeljen v skrivnosti utelešenja in ravno zato sodi med tiste grške očete, ki so zagovarjali neločljivo povezanost med notranjim Božjim življenjem (θεολογία) ter Božjim razodevanjem (οἰκονομία). V tej luči npr. govori o Trojici kot arhetipu človeškega uma (νοῦς), razuma (λόγος) ter

⁶ Na Zahodu je prelom pomenil Hans Urs von Balthasar, ko je leta 1941 izdal knjigo *Kosmische Liturgie: Das Weltbild Maximus* ter vzbudil veliko akademskega zanimanja. Gl. Sherwood, Polycarp. 1964. Survey of Recent Work on Maximus the Confessor. *Traditio* 20: 428–437; Louth, Andrew. 1998. Recent Research on St. Maximus the Confessor: A Survey. *St. Vladimir's Theological Quarterly* 42: 67–84.

⁷ »Θεολογίαν μὲν γὰρ διδάσκει σαρκούμενος ὁ τοῦ θεοῦ Λόγος.«

duha (ψυχή); o triadični strukturi človeške duše; o utelešenju Besede, ki omogoči človeku sprejeti paradoks Trojice. (*Ambigua* 7.10) Z besedami kasnejše teologije bi lahko rekli, da Maksim stoji na stališču, da »ne more obstajati *analogia entis* (analogija bitja) brez *analogia fidei* (analogija vere)« (Siecinski 2007, 196). Trinitaričnost njegove misli je trdno utemeljena v asketski tradiciji in bogato povzema izročilo Evagrija Pontskega, Dionizija Pseudo-Areopagita, Makarija Velikega, Diadoha Fotijskega idr. (Lopez 2014, 77–135).

Tako mišljenje ni izvirno Maksimovo, temveč je bilo že veliko prej utemeljeno v tradiciji Kapadočanov, posebno Gregorja Nazianskega.⁸ Posebna značilnost grške patristične misli je v tem, da nobena izmed Božjih hipostaz ne more obstajati sama na sebi, tj. da so vedno v odnosu z drugima. Siecinski (2007) ugotavlja, da je v središču Maksimove trinitarične misli dejstvo, da »izhajanje Duha iz Očeta predpostavlja obstoj Sina, s katerim je Oče v večnem odnosu« (199–203). To pomeni, da ni mogoče govoriti o izhajanju Svetega Duha iz Očeta, ki bi bilo izolirano od Sina. To izrazi z zelo znanim besedilom: »Sveti Duh neizrekljivo izhaja bistveno iz Očeta po njegovem rojenem Sinu.« (*Quaestiones ad Thalassium* 63)⁹ Maksim torej razlikuje med t. i. trininitarično razvrstitvijo (τάξις), ki Svetega Duha postavlja na tretjo mesto znotraj Trojice zaradi izhajanja iz Očeta po Sinu, ter hipostatičnim izvorom, ki ga Sveti Duh prejema od Očeta.

Oče ostaja edino počelo hipostaze Svetega Duha, vendar pa Duh umeva Očetovo rojevanje Sina ter zato izhaja iz Očeta preko Sina, ko razodeva njuno skupno naravo (Siecinski 2007, 203). Prav tako stališče Maksim izrazi v Pismu Marinu z vso jasnostjo.

2.2 Pismo Marinu

Pismo je datirano v leto 645 oz. 646, malo pred Maksimovim potovanjem v Rim.¹⁰ Papež Teodor I. (642–649) je grajal konstantinopelskega

⁸ Odlično je to predstavljeno pri: Berthold, George. 1982. The Cappadocian Roots of Maximus the Confessor. V: Heinzer, Felix in Christoph Schönborn, ur. *Maximus Confessor: Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur, Fribourg, 2-5 Septembre 1980*. Fribourg-en-Suisse: Editions Universitaires.

⁹ »ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς οὐσιωδῶς δι' Ἰοῦ γεννηθέντος ἀφράστος ἐκπορευόμενον«

¹⁰ Glede Maksimovega avtorstva pisma je bilo kar nekaj polemik, vendar ostaja prevladujoče mnenje, ki z veliko gotovostjo izvor pripisuje njemu. Gl. Siecinski, A.

patriarha Pira zaradi monoteletizma, kar je sprožilo kar nekaj polemik. Maksim pa nato piše duhovniku Marinu na Ciper z namenom, da bi ubranil pravi nauk zoper herezijo monoteletizma, ob čemer omeni tudi problem *Filioque*.

»Zares so možje iz Kraljice mest (tj. iz Konstantinopla) napadli sinodalno pismo sedanjega Najsvetejšega papeža; ne vseh poglavij, temveč le dve. Eno, ki se nanaša na teologijo, pravi: 'Sveti Duh izhaja iz Sina.' Drugo se nanaša na Božje utelešenje.

Najprej so (Rimljani) podali soglasno rabo rimskih očetov ter tudi Cirila Aleksandrijskega in njegovo delo o Janezovem evangeliju.

Oni (tj. Rimljani) so bili obtoženi stvari, ki jih ne bi smeli biti. Tisti (tj. Bizantinci) pa so bili vsekakor pravično obtoženi (monoteletizma), česar se niti ne branijo.

Iz tega (tj. del cerkvenih očetov) so (Rimljani) dokazali, da oni ne smatrajo Sina za počelo Duha, ker vedo, da je Oče edino počelo Sina in Duha; enega po rojevanju, drugega po izhajanju. Vendar pa oba razodevata, da sta odposlana od Očeta, da sta združenega bistva ter nespremenljivo blizu.

Po tvojem naročilu sem prosil Rimljane, da bi v izogib nerazumevanju prevedli, kar oni zahtevajo. Ker pa je praksa pisanja in pošiljanja pisem bila že uporabljena, ne vem, če bodo odgovorili. Še več, morda ne bodo mogli izraziti svoje ideje z enako natančnostjo v drugem jeziku, kot bi jo lahko v maternem jeziku; prav tako kot mi ne moremo.« (*Opusculum* 10)¹¹

Edward. 2007. The Authenticity of Maximus the Confessor's Letter to Marinus: The Argument from Theological Consistency. *Vigiliae Christianae* 61.2: 189–227.

¹¹ »Ἀμέλει τοι γοῦν τῶν τοῦ νῦν ἁγιοτάτου, Πάπα συνοδικῶν, οὐκ ἐν τοσοῦτοις, ὅσοις γεγράφατε, κεφαλαίως, οἱ τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων ἐπελάβοντο. δυσι δὲ μόνοις, ὧν, τὸ μὲν ὑπάρχει περὶ θεολογίας, ὅτι τέ φησὶν εἶπεν, "Ἐκπορεύεσθαι κατὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον" τὸ δὲ ἄλλο, περὶ τῆς θείας σαρκώσεως. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον, συμφῶνους παρήγαγον χρήσεις τῶν Ῥωμαίων Πατέρων: ἔτι γε μὴν καὶ Κυρίλλου Ἀλεξανόρειας, ἐκ τῆς πονηθείσης αὐτῶ εἰ; τὸν εὐαγγελιστὴν ἅγιον Ἰωάννην ἱερᾶς πραγματείας. Οὗτοι μὲν οὖν ταῦτα, περὶ ὧν οὐκ εὐλογως ἐωεκλήθησαν. ἐκεῖνοι δὲ περὶ ὧν καὶ μάλα δικαίως, οὐδεμία μέχρι καὶ νῦν πεποιήνται τὴν ἀπολογία. Ἐξ ὧν, οὐκ αἰτίαν τὸν Υἱὸν ποιῶντας τοῦ Πνεύματος, σφᾶς αὐτοὺς ἀπέδειξαν μίαν γὰρ ἴσασιν Υἱοῦ καὶ Πνεύματος τὸν Πατέρα αἰτίαν. τοῦ μὲν κατὰ τὴν γέννησιν.

Maksim se v pismu najprej sklicuje na soglasje latinskih očetov, ki naj bi zagovarjali *procedere ex Filio* ali *per Filium*. Že Tertulijan v 2. stoletju je zapisal »od Očeta po Sinu (*a Patre per Filium*)« (*Adversus Praxeam* 4,1),¹² Ambrož pa »izhaja od Očeta in od Sina (*procedit a Patre et a Filio*)« (*De Spiritu Sancto* 1,11.120). Poseben pomen imata Hilarij in Avguštin. Zanju je značilno, da ni mogoče najti popolnega zagovora *Filioque*, saj že Hilarij daje edinstveno mesto Očetu pri izhajanju Svetega Duha. Avguštin pa prav tako, kljub temu da zagovarja Svetega Duha kot medsebojno ljubezen med Očetom in Sinom (*»nec Patris est solius nec Filii solius sed amborum«*) (*De Trinitate* 15,17,27), priznava prvenstvo Očetu, ko pravi, da Sveti Duh prvenstveno izhaja iz Očeta (*»procedit principaliter«*) (*De Trinitate* 15,17,29).

Poleg latinskih očetov pa Maksim omenja tudi grške, posebej Cirila Aleksandrijskega, med katerimi je bilo zelo razširjeno priznavanje, da Sveti Duh izhaja »po Sinu« (διὰ τοῦ Υἱοῦ). Bazilij Veliki omenja »po Edinorojenem« (διὰ τοῦ Μονογενοῦς) (*De Spiritu Sancto* 18,47), Ciril pa zoper subordinacionizem »izhaja iz Očeta in Sina« (πρόεισι δὲ καὶ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ) (*Thesaurus de sancta et consubstantiali trinitate* 34). Tukaj že lahko vidimo terminološko distinkcijo, ki bo postala ključna za Maksimovo razumevanje izhajanja Svetega Duha ter za njegovo predlagano rešitev. Grški izraz προῖέναι označuje izhajanje obeh, Sina in Duha, medtem ko izraz ἐκπορεύεσθαι označuje samo hipostatično izhajanje Svetega Duha iz Očeta. Maksim torej odkrije, da se je z latinskim prevodom dogodila netočnost, saj se je povečini prevajalo oba grška glagola, po pomenu tako različna, z enim glagolom *procedere*. To je sedaj tudi uradno stališče Katoliške cerkve, ki je v izjavi Papeškega sveta za pospeševanje edinosti med kristjani (1995) povzelo prav to Maksimovo razlago:

τοῦ δὲ κατὰ τὴν ἐκπόρευσιν ἀλλ' ἵνα τὸ δι' αὐτοῦ προῖέναι δηλώσωσι καὶ ταύτη τὸ συναφὲς τῆς οὐσίας καὶ ἀπαράλλακτον παραστήσωσι.

Μεθερμηγεύειν δὲ τὰ οἰκεῖα, τοῦ τὰς ὑποκλοπὰς χάριν διαφθεγεῖν τῶν ὑποπιπτόντων κατὰ τὴν ὑμετέραν κέλευσιν, παρκάλεσα τοὺς Ῥωμαίους, Πλὴν ἔθους κεκρακηχότος οὕτω ποιεῖν καὶ στέλλειν, οὐκ οἶδα τυχόν εἰ πιεσθεῖεν. Ἄλλως τε καὶ τοῦ μὴ οὕτως δύνασθαι διακριβοῦν ἐν ἄλλῃ λέξει τε καὶ φωνῇ τὸν ἑαυτῶν νοῦν ὡσπερ ἐν τῇ ἰδίᾳ καὶ θρεψαμένη, καθάπερ οὖν καὶ ἡμᾶς ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς τὸν ἡμέτερον.»

¹² »Hoc mihi et in tertium gradum dictum sit quia Spiritum non aliunde puto, quam a Patre per Filium.«

»Sv. Maksim Spoznavalec je v pismu povezal skupaj dva pristopa: kapadoškega ter latinsko-aleksandrijskega o večnem izvoru Duha. Oče je edino počelo brez počela (*αἰτία*) Sina in Duha; Oče in Sin pa sta konsubstancialni vir izhajanja (*προϊέναι*) istega Duha. Po Maksimovo *Filioque* torej ne zadeva *ἐκπορεύσεις* Duha iz Očeta, kot vira Trojice, temveč označuje *προϊέναι* Duha iz Očeta in Sina ter izključuje vsakršno subordinacionistično razlago Očetove monarhije.«

Maksim torej s terminološkim razlikovanjem pokaže na temeljni *consensus Patrum*, ki pa je bil zaradi nedoslednega prevajanja in jezikovnih pregrad prezrt. Ugotovi, da latinski in grški cerkveni očetje govorijo o monarhiji Očeta, ki je edino počelo Sina in Duha, hkrati pa soglašajo tudi o tem, da Duh vključuje Očetov odnos do Sina. S tem torej pokaže, da so razlike v izrazu vere zgolj jezikoslovne (Siecinski 2007, 217).

3. Robert Grosseteste

Do zelo podobnega zaključka pride nekaj stoletij kasneje iz latinske kulture izhajajoči angleški škof Robert Grosseteste (1168–1253). Tudi on napravi ogromno eruditsko in ekumensko delo, saj s prevajanjem in komentiranjem izvornih del cerkvenih očetov, predvsem grških, predstavlja pomembno avtoriteto za ekumenski dialog, posebno glede vprašanja *Filioque* (McEvoy 1975; 2000; Lewis 1996; Špelič 2016). Pozna sicer tudi dela Maksima Spoznavalca, saj prevede njegov *Prolog* in *Sholia* k delom Pseudo Dionizija Areopagita (Thompson 2013, 51–52).

Na koncu svojega prevoda Janeza Damaščana, naslovljenega *Sanctus*, je dodal tudi kratko opombo, ki je postala znana ravno zaradi svojega ekumenskega značaja. *Notula super Epistolam Iohannis Damasceni De Hymno Trisagio* (Thompson 2013, 51–52) je postala znana zahvaljujoč Janezu Dunsu Skotu, ki jo je našel ter navedel v svojem delu *Ordinatio*:

»O tem vprašanju Grki pravijo, da se ne strinjajo z Latinci, kakor nakazuje avtoriteta Damaščana. Vendar pa glede tega nesoglasja lincolnski (škof Robert Grosseteste, op. prev.) pravi (v opombi na koncu pisma *De trisagio*): ‘Grško stališče je, da je Sveti Duh Sinov Duh, vendar pa ne izhaja iz Sina, temveč le iz Očeta po Sinu. To stališče se zdi nasprotno našemu, saj trdimo, da Sveti Duh izhaja iz Očeta in Sina. Vendar pa; če bi dva modra moža – en Grk in

drugi Latinec –, oba prava iskalca resnice in ne lastnega mnenja, zgolj zato, ker je njegovo, želela preiskati to nesoglasje, bi sčasoma obema postalo jasno, da to nesoglasje ni resnično, temveč zgolj besedno. Drugače so sámi Grki ali pa mi Latinci, resnični heretiki. Toda kdo si upa obtožiti avtorje, kot so Janez Damaščan, blaženi Bazilij (Veliki), Gregor Teolog (Nazianški), Gregor iz Nise, Ciril (Aleksandrijski) in podobne grške očete, da so heretiki? Kdo bo imel za heretika blaženega Hieronima, Avgušтина, Hilarija in podobne latinske (očete)? Očitno je res, da pod nesoglasnimi trditvami ni nasprotujočih si trditev svetnikov. Na različne načine je povedano (kot tukaj *njegov*, in tam *iz tega* ali pa *iz njega* in *od njega*), morda z mnogo nasprotnimi trditvami. Če pa razumemo bolj subtilno in razločno, trditve niso v nesoglasju.¹³ (*Ordinatio* 1, dist. II, q. 1,9)

Podoben argumentacijski princip Grosseteste uporabi v komentarju k delu *De Divinis Nominibus* Dionizija Areopagita, kjer razlaga, da so prevajalci včasih grški besedi *ἀγαθόν* in *καλόν* prevedli z latinskim *bonum*; nekateri pa tudi pravilno, in sicer kot *bonum* in *pulchrum*. Nato razpravo prenese na problem *filioque*:

»Bralec naj se varuje sopomenk, ki so izražene, kot da bi imele zgolj en pomen, kot npr.: 'od nekoga', 'po nekom', 'v nekom' ipd. Drugače se bo zapletal v vprašanja, ki jih sam ne more razrešiti in

¹³ »In ista questione dicuntur graeci discordare a latinis, sicut videntur auctoritates Damasceni sonare. Sed de ista discordia dicit Lincolniensis (in notula quadam super finem epistolae De trisagio) quod: 'Sententia graecorum est quod Spiritus Sanctus est Spiritus Filii, sed non procedens a Filio sed a solo Patre, per Filium tamen; et videtur haec sententia contraria nostrae, qua dicimus Spiritum Sanctum a Patre et Filio procedere. Sed forte, si duo sapientes – unus graecus et alter latinus – uterque verus amator veritatis et non propriae dictionis, unde propria est, de hac visa contrarietate disquirent, pateret utrique tandem ipsam contrarietatem non esse veraciter realem, sicut est vocalis; alioquin vel ipsi graeci vel nos latini vere sumus haeretici. Sed quis audet hunc auctorem, scilicet Ioannem Damascenum, et beatos Basilium, Gregorium Theologum et Gregorium Nyssenum, Cyrillum, et consimiles Patres graecos, haeticos arguere? Quis utique arguet haeticum iterum beatos Hieronymum, Augustinum et Hilarium, et consimiles latinos? Verisimile ergo est quod non subest dictis verbis contrariis contrariorum sanctorum sententia: multipliciter enim dicitur (sicut hic 'huius', ita hic 'ex hoc' vel 'illo', vel 'ab illo'), qua multiplicitate forte subtilius intellecta et distincta, pateret contrarioverborum non discors sententia.'«

bo napravil veliko napak. Kot ima 'v nekom' več pomenov (nekateri avtorji pravijo, da devet, oz. drugi pravijo, da še več), tako imajo tudi 'in nekoga' in 'po nekom' ter drugi podobni izrazi več pomenov. Nepoznavanje teh dejstev je prevaralo dobre učenjake, da je zunanji izraz nesoglasen in vodi do protislovja med seboj. Če pa bi razložili dvoumnosti, ne bi bilo nasprotja, kot bi razlaga izraza 'iz njega' odstranila nesoglasje med grškim naukom, da Sveti Duh izhaja zgolj iz Očeta, ter latinskim naukom, kjer Sveti Duh izhaja iz Očeta in Sina.«¹⁴

Grossetestov ireničen pristop je temeljitejši kot pristop *Sentenc*¹⁵ Petra Lombardskega, ki je služil bolj za zanikanje grškega nauka, kot za iskanje resničnega soglasja (McEvoy 1975, 48–49). Med teologi 13. stoletja je bilo do določene mere že razvito prepričanje, da se grška in latinska teološka tradicija v resnici strinjata, da pa je problem le jezikoven. Vendar pa je Grossetestov pristop izviren (53), saj preko resničnega poznavanja izvirkov in grškega jezika zmore odkriti prevajalske napake ter meje jezika. Res je sicer, da Grosseteste ni imel namena izbrisati *Filioque* kot nekaj, kar nima mesta v trinitarčni teologiji, nauku in tradiciji; želel pa je po drugi strani iskreno razumeti grško misel. S tem, ko izkaže zaupanje, da bi dva modra moža, ki sta iskrena iskalca resnice, prišla do soglasja, poda izviren ekumenski pristop ter predvsem globoko vero in prepričanje v *consensus Patrum*. Radikalna metoda *reductio ad absurdum*, ki postavi bodisi eno bodisi drugo stran krščanstva v herezijo, ima močan učinek prebujanja zavedanja edinosti. Ne uporablja silogizmov, distinkcij oz. metode svojega časa, temveč uporabi dialektično orodje vpra-

¹⁴ Komentar k drugemu poglavju *De Divinis Nominibus*; rokopis iz Firenc *Laurenziana Plut. XIII, dext. 3*, f. 30c-31a: »Caveat autem lector ne omonime dicta sumat quasi dicta univoce, utpote haec, 'ex aliquo', 'per aliquem', 'in aliquo' et similia; alioquin incidet in questiones sibi inexplicabiles, et in errores multos. Sicut enim 'in aliquo' multis modis dicitur, ix [sic!] enim modis dicitur secundum aliquos, et secundum alios etiam pluribus quam novem, sic 'ex aliquo' et 'per aliquem' et si (f. 31a) milia multis modis dicuntur, cuius rei ignorancia decipit peritos, et forma verborum quasi conpugna[n]tes et adinvicem contradicentes facit, inter quos tamen explanata equivocatione nulla esset controversia; sicut forte explanata equivocatione huius, 'ex quo', nulla esset controversia inter Graecos dicentes Spiritum Sanctum procedere a patre solo, et Latinos dicentes Spiritum procedere ex Patre et Filio.«

¹⁵ Naslov drugega poglavja prve knjige: *De convenientia Latinorum et Graecorum in sensu, et differentia in verbis*.

šanja (*questio*) nasproti razširjenemu razlaganju (*expositio*). Grosseteste s svojo »opombo« (*Notula*) predstavlja dokaj neznan primerek izvirne in iskrive srednjeveške misli, ki ni ujeta v zunanjo formalnost, temveč išče notranjo skladnost, dialektično preseganje ter izraža sposobnost uvida v soglasje različnih misli.

4. Sklep

Priznati je treba, da cerkveni očetje – ne grški ne latinski – kot celota ne predstavljajo jasnega in enoumnega odgovora glede nauka o *Filioque*. Še celo sami pravoslavni teologi – npr. V. Lossky in J. Zizioulas – si med seboj niso enotni (Papanikolaou 1998, 148; Zizioulas). Verjetno ta ne-enotnost izvira že iz biblične nejasnosti glede skrivnosti Trojice (Sicienski 2010, 33). Ravno zato imamo že več stoletij bogate teološke disputacije, ki nosijo v sebi nemir iskanja, nezmožnost izražanja največje skrivnosti. Hitro trčimo ob meje jezika in razuma. Morda pa je prav ta pot vedno globljega iskanja soglasja med navidez nasprotnimi stališči tista, ki pelje do gotovosti.

To učita tudi velika učenjaka Maksim Spoznavalec in Robert Grosseteste. Vsak v svojem časovnem obdobju, kulturnem krogu in vsak s svojo obliko iskanja sta vendar oba prišla v tem iskanju zelo blizu.

Razlog, zakaj se očetje včasih zdijo v medsebojnem nasprotju, morda lahko iščemo tudi v tem, da niso vsa in celotna besedila vedno pisana z namenom izražanja nauka. Pomembno je tudi sprožati misel, postavljati hipoteze; iti preko *forma verborum*, da bi se nam razkrilo tisto temeljno soglasje, ki ga navdihuje Duh, tisti *consensus Patrum*, ki je sad razodevanja skrivnostnega notranjega življenja Trojice v srcih in misli mnogih.

Reference

- Allen, Pauline, ur.** 2015. *The Oxford Handbook of Maximus the Confessor*. Oxford: Oxford University Press.
- Habets, Myk, ur.** 2015. *Ecumenical Perspectives on the Filioque for the 21st Century*. London: Bloomsbury.
- Lewis, Neil.** 1996. Robert Grosseteste and the Church Fathers. V: Irena Backus, ur. *The Reception of the Church fathers in the West, 197–229*. Leiden; New York; Köln: Brill.
- Lopez, Eric Leigh.** 2014. *Maximus the Confessor & the Trinity – The Early Works*. Durham: Durham University.
- McEvoy, James.** 1975. Robert Grosseteste and the Reunion of the Church. *Collectanea Franciscana* 45: 39–84.
- — —. 2000. *Robert Grosseteste*. New York: Oxford University Press.
- Papanikolaou, Aristotle.** 1998. *Apophaticism v. ontology: A study of Vladimir Lossky and John Zizioulas*. Chicago, Illinois: University of Chicago.
- Quantin, Jean-Louis.** 1996. The Fathers in Seventeenth Century Roman Catholic Theology. V: Irena Backus, ur. *The Reception of the Church fathers in the West, 951–960*. Leiden; New York; Köln: Brill.
- Radcliff, Jason Robert.** 2013. *T. F. Torrance and the Consensus Patrum: A Reformed, Evangelical, and Ecumenical Reconstruction of the Church Fathers*. Edinburgh: Edinburgh University.
- Sauvé, Ross Joseph.** 2010. *Georges V. Florovsky and Vladimir N. Lossky: An Exploration, Comparison and Demonstration of their Unique Approaches to the Neoplatonistic Synthesis*. Durham: Durham University.
- Siecienski, A. Edward.** 2005. *The use of Maximus the Confessor's writing on the filioque at the Council of Ferrara-Florence (1438–1439)*. New York: Fordham University.
- — —. 2007. The Authenticity of Maximus the Confessor's Letter to Marinus: The Argument from Theological Consistency. *Vigiliae Christianae* 61.2: 189–227.
- — —. 2010. *The Filioque: History of a Doctrinal Controversy*. New York: Oxford University Press.
- Špelič, Miran in Jan Dominik Bogataj.** 2016. Patristična recepcija pri Robertu Grossetestu: primer transcendentalij v komentarjih k delom Dionizija Areopagita. Prispevek na mednarodnem znanstvenem simpoziju *Franjevački velikani – Robert Grosseteste v Zagrebu*, 14. 5. 2016.
- Thomson, S. Harrison.** 2013. *The Writings of Robert Grosseteste: Bishop of Lincoln 1235–1253*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zizioulas, John.** One Single Source: An Orthodox Response to the Clarification on the Filioque. <http://agrino.org/cyberdesert/zizioulas.htm> (pridobljeno 30. julija 2016).